In het oostelijk deel van de provincies Groningen en Drente zijn plannen in voorbereiding en uitvoering in het kader van de herinrichting Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën. Dit artikel handelt over de planvorming binnen het deelgebied Emmen.

LANDSCHAPSBOUW IN EMMEN

Harry Berg

HET GEHELE HERINRICHTINGSGEBIED BEslaat een oppervlakte van ca 130.000 ha en ligt globaal tussen Delfzijl en Schoonebeek. Het is onderverdeeld in zeven deelgebieden: Oldambt (30.000 ha), Oude Veenkoloniën (20.000 ha), Pekela's (6.500 ha), Westerwolde (31.500 ha), Kanaalstreek (19.500 ha), Emmen (19.500 ha) en Nieuwlande (3.000 ha).
Op dit moment zijn de plannen voor de deelgebieden Pekela's, Kanaalstreek en Nieuwlande in uitvoering, het plan voor Oude Veenkoloniën wordt binnenkort vastgesteld en de plannen voor Emmen, Westerwolde en Oldambt worden afgerond ten behoeve van de inspraak.

Gebiedsbeschrijving

Voordat met het opstellen van een herinrichtingsplan voor een deelgebied kan worden begonnen, worden voor de diverse sektoren zoals landbouw, natuur, openluchtrekreatie, infrastruktuur, stads- en dorpsvernieuwing en *landschapsbouw* deeladviezen opgesteld. Het 'Advies Landbouw Emmen' dat door het konsulentschap Bos- en Landschapsbouw in Drente is opgesteld, geeft inzicht in het ontstaan, de opbouw en de gewenste ontwikkelingsmogelijkheden van het huidige landschap en geeft konkrete aanbevelingen voor de toekomstige landschappelijke ontwikkeling.
Uit de kenmerken van het landschap van het deelgebied Emmen, zoals uitvoerig in het Advies Landschapsbouw is beschreven, valt nog goed het kultuurhistorisch proces, dit is de wisselwerking tussen het menselijk handelen en de geologische en natuurlijke gegevens, af te lezen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat een indeling in landschapstypen nauw samenhangt met de geologische opbouw en de ontginningsgeschiedenis. Er zijn drie landschapstypen te onderscheiden: het Hondsruggebied, de omgeving van Roswinkel en het hoogveenontginningslandschap.

Hondsruggebied

Geomorfologisch is dit deel het interessantst. De Hondsrug bestaat in feite uit meerdere evenwijdig lopende ruggen (zie ook artikel in Noorderbreedte 1986-4, Gerard Gonggrijp 'Emmen op de rand van hoog naar laag').
Ten zuiden van Emmen splitst de Hondsrug zich in tweeën. De oostelijke uitloper zet zich voort ten zuidoosten van Klazienaveen onder het Bargerveen en de westelijke uitloper loopt door tot voorbij Erica. Tussen beide uit-

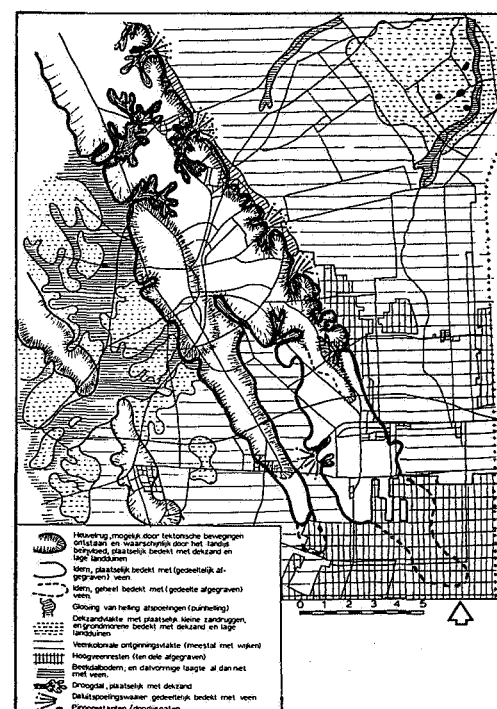

Fig 1 Vereenvoudigde Geomorfologische kaart

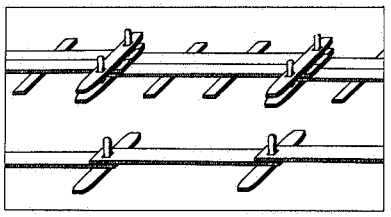

Fig 2 Rekonstruktie van het noordelijk plankenvoetpad (boven) en het zuidelijk plankenvoetpad (onder), naar Casparie

lopers ligt de veenkoloniale ontginningsvlakte van Oranjedorp.
Het Hondsruggebied heeft een oude bewoningsgeschiedenis, de oudste vondsten dateren uit de oude steentijd. Tot de belangrijkste archeologische vondsten binnen het deelgebied behoren de zg. veenbruggen. Ze zijn in verschillende perioden aangelegd. De veenbrug bij Nieuw-Dordrecht is ruim 4.000 jaar oud. Bij Barger-Oosterveld zijn bij de verveningtwee veenpaden gevonden, het zg. noordelijk en zuidelijk plankenvoetpad, die respektievelijk ca. 2.500 en 3.200 jaar oud zijn.
Door veenvorming en latere ontginningssystemen is het oude bewoningspatroon geheel verdwenen.
De oostelijke Hondsruguitloper (Barger Oosterveld-Nieuw Dordrecht-Klazienaveen) heeft een afwisselende ruimtelijke opbouw. Het bewoningspatroon en de diverse kleinere en grotere landschapselementen vormen samen een relatief kleinschalig randveenontginningslandschap, dat aan de oostzijde wordt begrensd door het bosgebied van het Oosterbos. De smallere westelijke Hondsruguitloper (Zuidbarge-Erica) wordt gekenmerkt door een vrij ijl lint van bebouwing en beplanting langs de Ericasestraat temidden van een open grootschalig veenontginningslandschap.

Omgeving van Roswinkel

Roswinkel is binnen het deelgebied de oudste historische nederzetting, het wordt voor het eerst genoemd in een pachtovereenkomst van 1327. Waarschijnlijk is deze plaats nog ouder. Aangenomen wordt dat de eerste bewoners afkomstig waren uit de Marke van Weerdinge.
Landschappelijk behoort het gebied van Roswinkel meer bij Westerwolde. Het ligt op een uitloper van het Westerwoldse zandgebied en het is op veel plaatsen niet of nauwelijks met veen bedekt geweest. Ten opzichte van de Drentse zanddorpen heeft het eeuwenlang zeer geïsoleerd gelegen. Aan de oostkant van deze nederzetting werd veeteelt uitgeoefend op de vochtige groenlanden, de Vennen en de Maten en aan de westkant op de zg. Roswinkeler Esch akkerbouw. De smalle opstrekkende verkaveling met veel voorkomende kavelgrensbeplantingen is in het gebied van de Vennen bijna geheel verdwenen.
In het gebied de Dreschen tussen twee parallel lopende wegen, de Roswinkelerstraat en de Boetseweg, zijn nog wel van dergelijke lijnvormige landschapselementen aanwezig.
De bewoning vond plaats langs de twee genoemde parallel verlopende wegen. De boerderijen aan de Roswinkelerstraat waren georiënteerd op de Roswinkeler Esch en die aan de Boetseweg op de Vennen, vaak met het bedrijfsgedeelte naar de weg geplaatst.
Van de oude agrarische bebouwing langs de Boetseweg is niet veel meer over. Het 't Schultehoes is één van de weinige nog resterende oude boerderijen. Tussen beide wegen werd centraal een dwarsverbinding aangelegd (= stad), waaraan de Nederlandse Hervormde Kerk werd gebouwd. De huidige kerk uit 1759 staat op de plaats van de oudere kerk. Door de dwarsverbinding kreeg de nederzetting Roswinkel een H-vorm (zie situatie 1860).
In verband met de strategische ligging werd aansluitend aan de verdedigingswerken bij Ter Apel (batterij en leidijk) ten zuiden van Roswinkel een schans aangelegd. Deze is nu niet meer in het terrein terug te vinden.

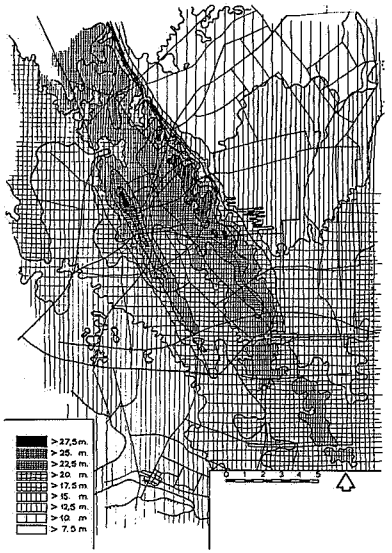

Hoogtelijnen

Hoogveenontginningslandschap

De relatief jonge verveningen en ontginningen binnen het deelgebied Emmen werd vanuit drie richtingen aangepakt:
1 vanuit het noordoosten werd het Stads (Ter Apel) Kanaal in zuidelijke richting verlengd (Stads Compascuumkanaal 1877) en van daaruit het Kanaal B (van

De oostelijke Hondsruguitloper bij Barger Oosterveld; de bebouwing op de achtergrond verdwijnt voor een deel achter de rug; de boerderij op de voorgrond staat boven op de rug

Emmercompascuum) en het Scholtenkanaal (1906):

2 vanuit het westen werd de Verlengde Hoogeveense Vaart aangelegd (1856);
3 ten zuiden van Emmen werd het Oranjekanaal verlengd tot aan het Bargermeer, waardoor dit meer in 1858 droog viel.

Het hoogveenontginningslandschap wordt gekenmerkt door grootschalige open agrarische ruimten, begrensd en afgewisseld door grotendeels bebouwde linten en dorpen en enkele restveengebieden, al of niet bebost. De tegenstelling tussen de relatieve beslotenheid in de linten en de grootschalige visueel open buitenruimten is karakteristiek. Op diverse plaatsen zijn bij wegrekonstrukties veel bomenrijen verdwenen zoals langs het Stads Compascuumkanaal.

In tegenstelling tot de meeste andere voormalige hoogveengebieden werden veel verschillende ontginningssystemen toegepast.

De belangrijkste zijn:

- enkelkanaal met kruisdiepen (oa. Nieuw-Weerdinge);
- enkelkanaal met wijken éénzijdig (oa. Scholtenskanaal);
- dubbelkanaal (oa. Emmer Erfscheidenveen);
- bloksysteem met wijken (oa. Nieuw-Amsterdam);
- bloksysteem zonder wijken (oa. Klazienaveen).

Veenkoloniale landschappen zoals in het deelgebied Emmen zijn in het algemeen niet rijk bedeeld met natuurlijke landschapselementen. De nog resterende hoogveengebieden maken hierop een uitzondering. Vooral het Bargerveen is als 'levend hoogveengebied' van groot natuurwetenschappelijk belang. De overige hoogveenrestanten behoren allemaal tot de zg. afgetakelde hoogveengebieden. Bij Barger-Oosterveld en Nieuw-Dordrecht heeft het Staatsbosbeheer in het begin van de zeventiger jaren veenkomplexen bebost. In dit Oosterbos liggen vochtige, extensief beheerde bovenveengraslanden, die zeer soortenrijk zijn. Karakteristiek in dit bos zijn de op de zandgrond aangelegde en ten opzichte van de omgeving diepliggende beheerspaden.

Het hoogveenkomplex ten westen van Bargercompascuum maakt sinds enkele jaren onderdeel uit van het veenmuseum. Buiten de hoogveenrestanten zijn de natuurwaarden veelal beperkt tot de lijnvormige elementen zoals wijken en sloten met hun bermen en oevers en de bermen langs wegen.

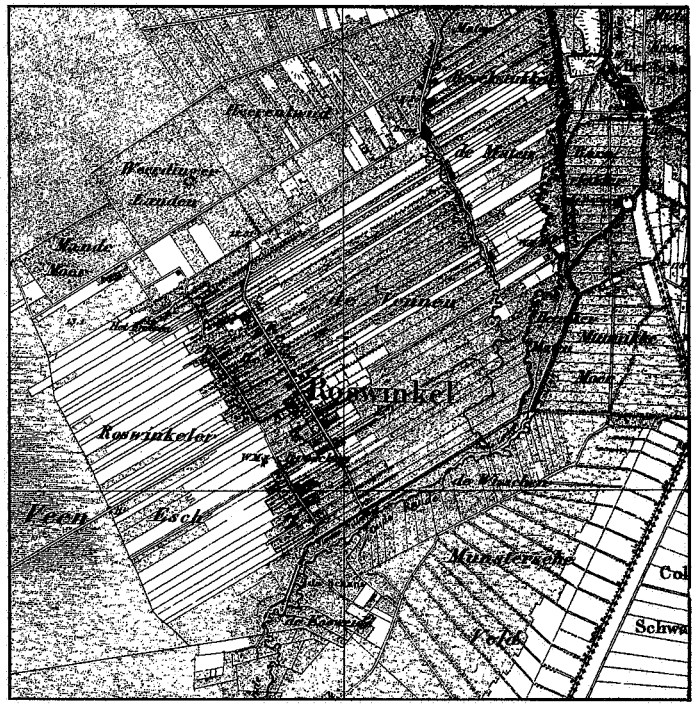

Omgeving Roswinkel, situatie ca. 1850

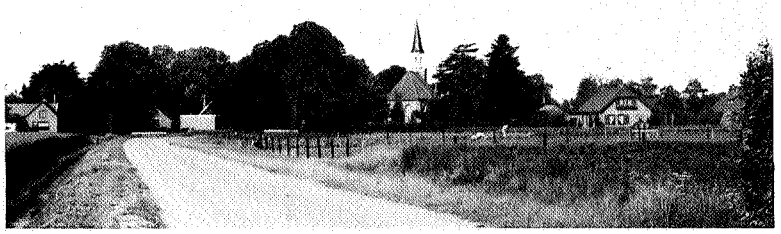
Roswinkel, vanaf de oostzijde gezien

Uitgangspunten landschappelijke ontwikkeling

In het Advies Landschapsbouw zijn de uitgangspunten voor de planvorming per land-

Lijnvormige beplantingselementen in de Dreschen

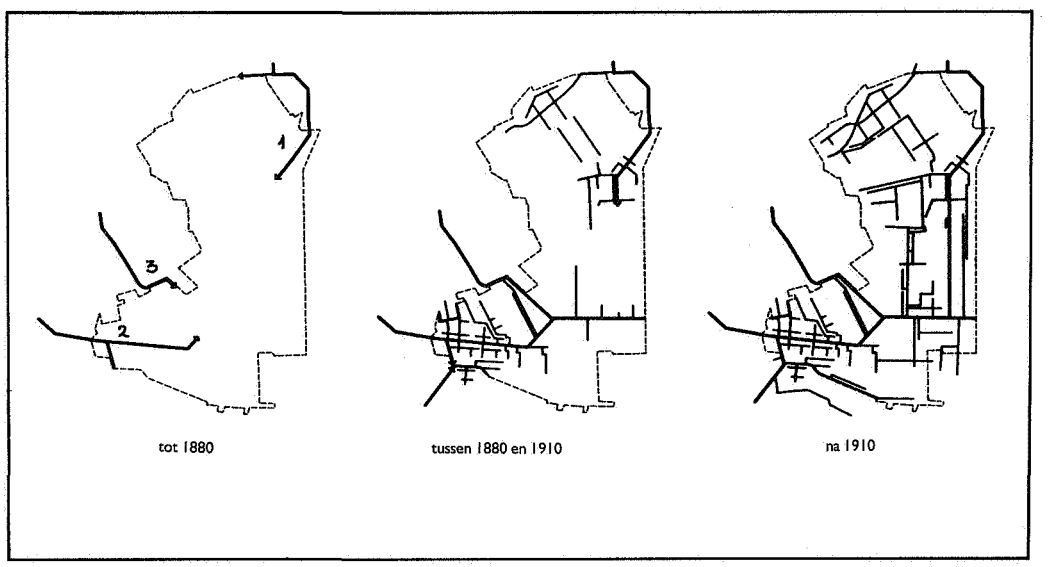

Uitbreiding kanalen/wijkenstelsel

schapstype geformuleerd; de belangrijkste zijn:

Hondsruggebied
- Het visueel-ruimtelijk verdichten van de twee zuidelijke uitlopers van de Hondsrug.
- Bescherming van de archeologische waardevolle veenwegen door konservering in het veen door middel van hoge grondwaterstanden en het tegengaan van houtachtige begroeiing op deze elementen.

Roswinkel
- Het Roswinkeler gebied inkaderen door de aanleg van boselementen op de grens van het veenontginningslandschap.
- Het accentueren van de kenmerkende H-vorm van Roswinkel door de aanleg van boombeplanting langs de Boetseweg en aanvullende boombeplanting langs de Roswinkelerstraat.
- Het akcentueren van de opstrekkende verkaveling in de Vennen door het aanbrengen van lijnvormige beplantingselementen.
- Het veiligstellen cq. versterken van de lijnvormige beplantingselementen in 'De Dreschen'.
- Kleinschalige en gevarieerde inrichting van het gebied De Gruinten, tussen Emmercompascuum en Roswinkel met bos- en beplantingselementen, rekeninghoudend met de bestaande verkaveling, de loop van de Rune en de voormalige schans.

Hoogveenontginningslandschap
- Verzwaring van de veenkoloniale struktuurlijnen door de aanleg van doorgaande boombeplantingen op de bermen langs wegen en waterlopen. De hoofdstruktuurlijnen dienen een zwaardere beplanting te krijgen dan de daarvan afgeleide struktuurlijnen.
- Aksentuering van de diverse ontginningssystemen door het aanbrengen van beplantingen.
- Aksentuering van de begrenzing van het dal van de voormalige veenstroom het Valtherdiep en de loop van de Runde.
- Het aanbrengen van bos- en beplantingselementen in de randzone van de grotere bebouwingskernen op de overgang naar het buitengebied ter vergroting van de uitloopmogelijkheden.

Karakteristieke boerderijen langs de Roswinkelerstraat, de onderste met de achterzijde naar de weg

Planuitwerking

Hondsruggebied
Op de uitlopers van de Hondsrug zijn ter verdichting van het landschap relatief grote boselementen geprojekteerd. Op de oostelijke uitloper van Barger-Oosterveld naar Klazienaveen is daarbij aansluiting gezocht op het bestaande Oosterbos. De uitbreiding van het Oosterbos direkt ten noorden van Klazienaveen vervult een funktie als uitloopgebied voor Klazienaveen. Ter plaatse van de westelijke Hondsruguitloper sluit het grootste boselement aan bij het rekreatieprojekt Rietplas. Deze elementen zijn van belang als uitloopgebied voor de nieuwe woonwijk Rietlanden. Aan de zuidkant van Klazienaveen is ter plaatse van het 8e en 9e blok gekozen voor een kleinschalige vormgeving, die aansluit bij de bestaande struktuur. Door de aanleg van verspreid liggende bos- en beplantingselementjes en het behoud danwel aanleg van paden zal een aantrekkelijk uitloopgebied ontstaan. Bij Erica wordt de beplanting met boselementen op de westelijke Hondsruguitloper voortgezet. Deze elementen dienen als uitloopgebied voor dit dorp. In het noordelijk gebied zijn op de overgang van de Honds-

Oosterbos, geplant op dik veenpakket; het (diepliggende) beheerspad is aangelegd op zandondergrond

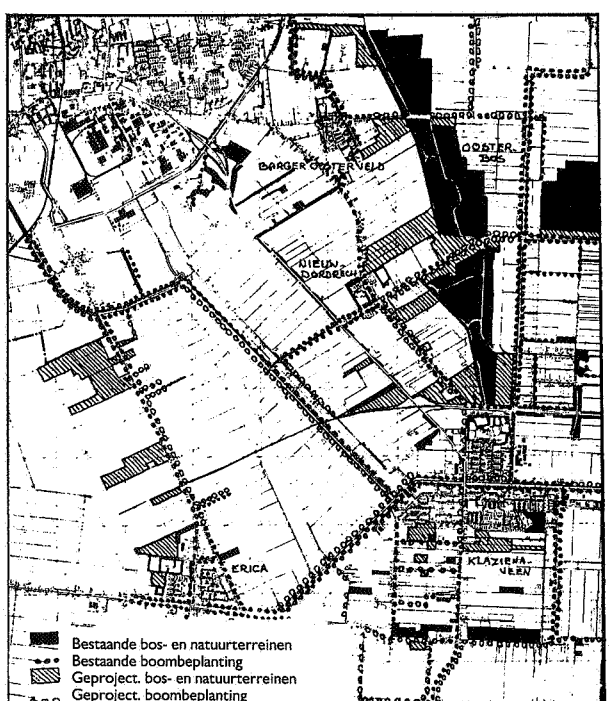

Planuitwerking Hondsruggebied

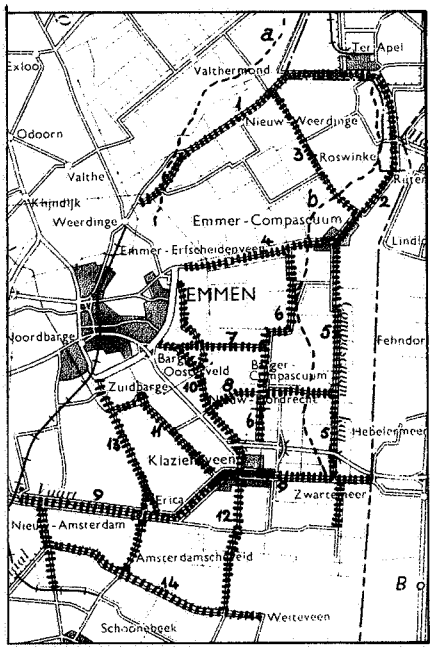

1. Weerdingerkanaal
2. Stads Compascuumkanaal
3. Roswinkelerstraat
4. Emmer Erfscheidenveen
5. Oosterdiep
6. (Verlengde) Scholtenskanaal
7. (Verlengde) Splitting
8. Herenstreek-Postweg
9. Verlengde Hoogveensche Vaart
10. Weg Barger-Oosterveld
11. Bladderswijk -Klazienaveen
12. Dordse dijk
13. Ericastraat
14. Dommerskanaal

Verzwaring hoofdontginningsassen en accentuering voormalige veenrivieren

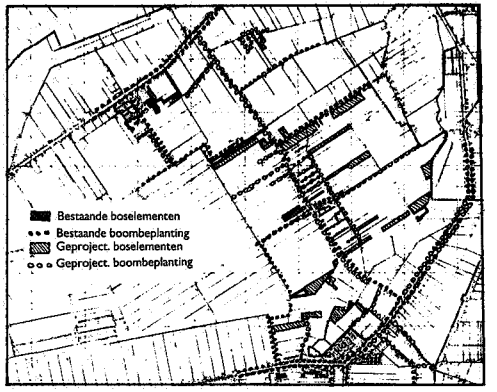

Planuitwerking Roswinkel

rug naar het veenkoloniale gebied loodrecht op de Hondsrug enkele lijnvormige landschapselementen geprojekteerd.

Roswinkel
In Roswinkel is ter verduidelijking van de H-vormige opbouw een dubbele bomenrij geprojekteerd in de berm van de Boetseweg. Het aanbrengen van boombeplanting in het bebouwingslint van de Roswinkelerstraat is afhankelijk van de beschikbare ruimte. Ter aksentuering van de optrekkende verkaveling is een aantal lijnvormige elementen en de bermbeplanting langs de Pastorielaan in het plan opgenomen. In één van deze landschapselementen ligt een zogenaamde pingoruïne. Dit is een uit ijstijd stammende depressie (laagte).
Aan de noordkant zijn ter begrenzing van het Roswinkelergebied een aantal boselementen geprojekteerd aansluitend op het traceê van de nieuwe provinciale weg (S 6). In het gebied De Gruinten tussen Roswinkel en Emmercompascuum is in het plan een aantal boselementen opgenomen, die passen in het naar verhouding kleinschalige verkavelingspatroon. Op de lokatie van de voormalige schans is een landschapselement ingetekend. De verschillende elementen worden verbonden door paden, zodat het geheel een uitloopfunktie kan gaan vervullen voor Emmercompascuum. De voorgestelde inrichting zal een kontrast gaan opleveren met het grootschalige ontginningslandschap.

Hoogveenontginningslandschap
In het hoogveenontginningslandschap is vooral aandacht geschonken aan het verzwaren van de kenmerkende veenkoloniale struktuurlijnen door de aanleg van doorgaande bomenrijen op de bermen langs wegen en kanalen. Bij de planuitwerking hebben de hoofdlinten een zwaardere, meestal een meerrijige beplanting en een hogere prioriteit gekregen dan de sekundaire linten. De primaire struktuurlijnen vallen meestal samen met de hoofdontginningsrassen. De belangrijkste zijn: Weerdingerkanaal, Stads Compascuumkanaal, Roswinkelerstraat, Emmer Erfscheidenveen, Oosterdiep (Verlengde) Scholtenskanaal, (Verlengde) Splitting, Herenstreek-Postweg, Verlengde Hoogveense Vaart, weg Barger-Oosterveld-Nieuw-Drodrecht-Klazienaveen, Bladderswijk, Dordsedijk en Ericasestraat.
Aan de beide voormalige veenrivieren de Runde en het Valtherdiep wordt als volgt aandacht geschonken. De begrenzing van het dalgebied van het Valtherdiep wordt aan de noordkant geaksentueerd door een reeks van beplantingselementen langs de Valtherdijk (voornamelijk struiken) en langs de zuidkant een boombeplanting langs het Vledderdiep. Langs de Runde zijn enkele kleine landschapselementen met een struweelachtige begroeiing in het plan opgenomen in kombinatie met de aanleg van een lange afstand wandelpad. Tot slot zal in het kader van de uitvoering van het herinrichtingsplan de aanleg van erfbeplantingen extra worden gestimuleerd. ●

Het konsulentschap Bos- en Landschapsbouw van het Staatsbosbeheer in Drente is betrokken bij deze planvorming. De auteur is als landschapsarchitekt werkzaam bij dit konsulentschap. In het mei-juninummer van 1985 Noorderbreedte werd al iets over de planvorming in het deelgebied Westerwolde verteld

Twee vergelijkbare situaties.
Bovenste foto: hoofdontginningsas met bomen (Ter Apelkanaal)
Onderste foto: hoofdontginningsas zonder bomen (Stads Compascuumkanaal)